

Բառերուն Միւս Երեսը

"ՋԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ" ԵՒ ՄԱՍԱՄԲ ՆՈՐԻՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ Ծ. ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ

ՄՈՒՏՔ

Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսին (ՀՀՀ) ԼԳ., այնուհետեւ՝ յաջորդող միքանի հատորներուն մէջ, առիթն ունեցած էի յօդուածաշարք մը հրատարակելու՝ «Բառերուն Միւս Երեսը» վերնագրին ներքեւ, ուր փորձած էի կարգ մը հայերէն բառերուն ստուգաբանութիւնը կատարել¹:

ՀՀՀի Ցեղասպանութեան 100ին նուիրուած այս հատորով ինծի առաջարկուեցաւ այս անգամ՝ Ցեղասպանութեան գաղափարին հետ առնչուած հայերէն կարգ մը բառերը ստուգաբանել, ինչպէս՝ «ջարդ», «կոտորած» եւն.: Այս յօդուածին մէջ զանոնք դասաւորեցի «ջարդաբանութիւն» տիտղոսին ներքեւ:

Հարկ է ընդունիլ, թէ Ցեղասպանութեան կողքին՝ նաեւ «Լեզուասպանութիւն» կը գործադրուի...: Արդարեւ՝ Ցեղասպանութիւն կը գործադրուի նաեւ երբ «կը սպաննեն» կամ մոռցնել կու տան ազգի մը լեզուն, որ իր հերթին՝ արտայայտութիւնն է ազգին մտածելակերպին ու զգայնութեան, այլ խօսքով՝ անոր հոգեւոր գոյութեան...:

Այս մասին՝ ուրիշ առիթով...:

ԱՔՍՈՐ

Ասորական ծագումով «աքսոր» բառը կը նշանակէ իր բնիկ երկրէն կամ հայրենիքէն արտաքսում, եւ ասիկա՝ կամ իբր պատիժ եւ կամ որեւէ ուրիշ պատճառի մը համար:

ԱՆՃԻՏԵԼ

Այս բայը իւրայատուկ իմաստ մը ունի: Ան կազմուած է «ճետ» արմատէն, որ կը նշանակէ զարմ, արու զաւակ-սերունդ:

«Անճիտել» կը նշանակէ մէկը անճետ, առանց արու զարմի, ուստի անզաւակ թողուլ ու այսպէս՝ գերդաստանի մը շարունակութիւնը ջնջել, քանի արու զաւակն է որ իր մէջ ցեղի մը շարունակութիւնն ունի:

ԲՆԱՋՆՋՈՒՄ

«Բնաջնջում» արմատն է «բնաջնջել» բային, որ կը նշանակե՛ր քան մը իր «բունեն» կամ արմատեն ոչնչացնել, ինչպե՛ս ծառ մը իր բունեն արմատախիլ կամ «բնաջինջ» կ'ընեն...:

Մարդուն դեմ գործադրուած «բնաջնջում»ի այս ոճրային արարքը կերպով մը մարդս բոյսի կը նմանցնէ:

«Բնաջնջում» բառը, իբր բառակազմութիւն՝ կը հակադրուի «բնատէր» բառին, որ կը նշանակե՛ր «բուն կամ հարագատ տէր»:

«Բնաջնջում»ի արարքը կրնայ գործադրուիլ ազգի մը դեմ, անոր բնակած երկրէն զինք տեղահան ընելով, արտագաղթի դատապարտելով, աքսորելով, անոր բնակած երկիրն ալ, ի հարկին՝ անէրելով...:

«Բնաջնջում»ի գործը՝ իր գոհը կ'ոչնչացնէ իր բունեն ու իր արմատէն, իր հողէն, եւ այս պատկերաւոր ոճէն դուրս գալով՝ ըսենք. իր հայրենիքէն...:

ԵՂԵՌՆ

Գրաբարին մէջ «եղեռն» բառը նշանակած է «դառնութիւն», հետեւաբար նաեւ «ողբ»: Այս իմաստէն մեկնելով, Գրիգոր Նարեկացիի աղօթքներն ալ կոչուած են մեղքին վրայ դառնացող սրտի մը «տաղք եղեռնականք»:

«Եղեռն» բառին այս ողբային նշանակութեան հետեւողութեամբ, ուրիշ արարքներ եւս կոչուած են «եղեռնական», այսինքն՝ լալու եւ ողբալու արժանի: «Եղեռն»ը ի վերջոյ դարձած է նաեւ «սուգի երգ» ու այս իմաստէն՝ յառաջ եկած են «եղերերգակ» ու «եղերամայր» բառերը, որոնք կը յուշեն անցեալին՝ ողբալու համար կանչուած ողբերգակ կամ լալամայր կիները:

Յետագային՝ «եղեռն» բառը աճեցնելով իր գրաբարեան նշանակութիւնը, առած է վնասի, չարիքի, աղէտի, փորձանքի, ոճիրի՝ իմաստներ, որոնց իբր հետեւանք՝ նաեւ «եղեռնագործ» բառը կազմուած է:

Բայց քանի որ «եղեռն» բառը «ցեղասպանութիւն» բառին սպանութեան իմաստը բացայայտօրէն չունի, այս պատճառով ալ՝ հայերս 1915ի եղեռնը կոչած ենք «ՄԵ՛Ծ Եղեռն», անոր տալով ցեղասպանութեան յատուկ նշանակութիւն:

ԿՈՏՈՐԱԾ

«Կոտորած» բառին արմատն է «կոտոր», այսինքն՝ բեկոր, փշուր, հատուած, որ արդիւնքը կամ հետեւանքն է հարուածի կամ բեկումի:

«Կոտոր» բայարմատէն յառաջ կու գան «կտոր» եւ «կտուր» բառերը, որոնք կը նշանակեն ամբողջութենէ մը մնացած մաս կամ բաժին: Նոյն բառէն յառաջ կու գան «կտրօն» բառը, մկրատ նշանակող «կտրոց»ը, ինչպէս նաեւ «կտրուկ» (պատասխան) եւ «կտրիճ» (երիտասարդ, ջարդող-փշրող) բառերն ու սայթնէրը: «Կոտոր» բառէն յառաջ կու գայ յատկապէս «կոտորել» բայը: «Կոտորել»ը՝ միայն մանրել չէ, այլ բան մը ուժի զօրութեամբ պատառի վերածել ու ջնջել կամ ոչնչացնել է: «Կոտորել»ը ուժ գործածել է առարկայ մը իր ամբողջութենէն անջատելու կամ կոտորի վերածելու եւ այսպէս՝ զայն փճացնելու կամ անգործածելի դարձնելու աստիճան:

Բան մը «կոտորել»ու համար հարկ է քար, կացին, տապառ, սուր, զէնք կամ որեւէ գործիք ու մէկ խօսքով՝ ուժ, գործածել եւ այսպէս՝ կոտորած դարձածը անգործածելի ու թափուելիք դարձնել է:

«Կոտորել» բայէն յառաջ եկած է նաեւ «Կոտորած» գոյականը: «Կոտորած» բառը կ'ենթադրէ բազմութիւն մը կամ ամբողջութիւն մը, զոր կոտորելով՝ զայն ո՛չ միայն մանր մասերու կը վերածեն, այլ նաեւ՝ եթէ կենդանի էակ է, կը սպաննեն:

«Կոտորած» բառը կը տարբերի «կոտորակ»էն, անով որ մինչ կարելի է «կոտորակ»ներով ուրիշ բան մը վերակազմել, «կոտորած»էն առարկայ մը ո՛չ միայն բեկորներու կը վերածենք, այլ զայն պարզապէս կ'ոչնչացնենք: «Կոտորած»ը կը ձգտի որոշ ամբողջութիւն մը, բազմութիւն մը, ա՛յլ զգ մը բնաջնջել:

«Կոտորած»ը հաւաքականութեան մը դէմ գործադրուած ոճիր մըն է, ինչպէս՝ Յիսուսի ժամանակ՝ Երուսաղէմի մանուկներուն կոտորածը: «Կոտորած»ը ամբողջութեան մը դէմ չի կատարուիր, այլ կերպով մը՝ հատուածական, selective ոճիր է:

Ասիկա է նաեւ Հայ Ազգի կոտորածին պարագան...:

ՆԱԽՃԻՐ

«Նախճիր» պարսկերեն բառ է, որ կը նշանակէ «որս»: «Նախճիր»ը ինքնին՝ որսորդութեան միջոցին անասուններու դէմ կատարուած կոտորածն է:

Բայց երբ յետագային այս «որսորդութիւն»ը ... մարդո՛ց դէմ ալ գործադրուած է, բառը նշանակած է ո՛չ միայն որս, այլ նաեւ «վնաս», «հարուած»:

«Նախճիր» կոչուած է նաեւ պատերազմի ատեն մարդոց դէմ գործուած անխնայ կոտորածը:

ՇԿՕԹԱԿ

Պահլաւական ծագումով այս բառը՝ պղտոր նշանակութիւն ունի: «Շկօթակ ընել» պարսկերէնի մէջ կը նշանակէ յանցաւորի մը մարմնի անդամները հատել եւ կամ զինք հեռաւոր երկիր արքարել, իբր պատիժ տարագրել կամ օտարութեան դատապարտել:

ՋԱՐԴ

«Ջարդ» բառը՝ ամբողջական քայքայում նշանակող «ջարդել, ջարդուիլ, ջարդուփշուր ընել» բայերուն բայարմատն է:

Նաու մը ժայռերու վրայ փշրուիլը կամ «ջարդուիլ»ը՝ ինքնին կամաւոր արարք մը չէ՛, այլ արկած: Իսկ մարդու դէմ գործուած «ջարդ»ը ո՛չ արկած է եւ ո՛չ ալ արկածի գործ, այլ՝ մարդկային խումբի մը կողմէ՛ ծրագրուած, կազմակերպուած ու գործադրուած ոճիր՝ մարդկութեան դէմ:

Ջարդ մը կերպով մը կը յիշեցնէ փայտահատը, որ իր կացինով անտառին ծառերը կը ջարդէ: «Ջարդել»ը՝ փայտահատի մը նոյն գործն ընել է, բայց գործադրուած՝ մարդկային հաւաքականութեան մը դէմ: «Ջարդել» բային ա՛յս նշանակութենէն յառաջ եկած է «ջարդարար» բառը: «Ջարդարար»ը իր գոհերուն նկատմամբ խտրութիւն չի դնէր:

«Ջարդ»ը երբ ցեղի մը ամբողջական ջնջումի իմաստ առած է, այն ատեն՝ «ցեղասպանութիւն» բառը ստեղծած ու անոր հոմանիշ դարձած է:

ՄՊԱՆ-ՄՊԱՆԴ-ՄՊԱՆԱՆԵԼ

«Մպան» բառը զենտական արմատ ունի, որ կը նշանակէ «վար կամ գետին ձգել», տապալել, քանի որ ամէն սպանուած մարմին՝ վար կ'իյնայ, կը տապալի:

«Մպան» արմատէն յառաջ եկած են զենումի նշանակութիւն ունեցող «սպանում, սպանութիւն» բառերը եւ հուսկ՝ «սպանանել» բայը, որ կորսնցնելով զոհի կամ մատաղի նշանակութիւնը, ծագում կու տայ մարդասպան, եղբայրասպան, ցեղասպան, եւն. բառերուն:

«Մպան» արմատէն՝ յառաջ եկած է նաեւ «սպանդ» բառը, որ կը նշանակէ զոհ, մատաղ կամ զինում, իսկ անոր վայրը՝ սպանդանոց, սպանդարան, ու յատուկ նշանակութեամբ՝ զոհարան:

ՎՏԱՐԱՆՂԻ

«Վտարանդի» բառը յառաջ եկած է «վտարել» եւ կամ «օտարել» բայերէն, որոնց արմատն են՝ «ի տար» կամ «օտար» բառերը, որոնք կը կազմեն «օտարանալ» բայը:

«Վտարել» կը նշանակէ բնիկը իր երկրէն արտաքսելով, տարագրել, պանդխտացնել, զինք օտարական դարձնել:

Մարդս կը վտարեն՝ անոր պատկանածին կամ սեփականածին տիրանալու համար:

«Վտարանդի» բառէն կազմուած է «վտարանդութիւն» բառը, որ կը նշանակէ պանդխտութիւն, գաղթ, արքայ:

«Վտարանդիութիւն» կը վերաբերի ա՛յն անձերուն, որոնք զուրկ են պատկանելիութենէ ու դիմագիծէ:

Նո՛յն «վտարանդի» բառէն յառաջ եկող «վտարական» բառն էւս՝ «օտարական»ի նշանակութիւն ունի, քանի վտարուած մէկը՝ գաղթական կամ հայրենագուրկ կը դառնայ:

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Յեղասպանութիւն» բառին արմատը՝ «ցեղ» է, որ կը նշանակէ տոհմ, ազգատոհմ, որմէ յառաջ եկած է նաեւ «ցեղաբանութիւն» գիտական բառը:

Յեղասպանութիւնը անհատաբար գործուած ոճիր մը չէ՛, այլ ամբողջական ցեղի մը կողմէ ուրիշ ամբողջական ցեղի մը դէմ գործուած ոճիր է: Ան ցեղէ՛ ցեղ կը գործադրուի:

«Յեղասպանութիւն» բառին հետապնդած նպատակը ամբողջ ցեղ մը սպաննելով՝ զայն բնաջնջել է:

Չեմ գիտեր թէ անցեալին՝ Հայոց Յեղասպանութեան նման ուրիշ ազգերու մօտ ալ ցեղի մը ամբողջական բնաջնջումը կատարուած է: Ամէն պարագայի, 1915ին Հայոց դէմ գործադրուած Եղեռն-ոճիրէն ծնունդ առաւ «Յեղասպանութիւն» հայերէն բառը, զոր Երոպայան հաւատարմօրէն թարգմանեց Genocide բառով, որ այսօր մեզի համար Թուրքիոյ Հայոց դէմ գործադրած հայաջինջ արարքը կը բնորոշէ յատկապէս:

Հայերս «Յեղասպանութիւն»ը կոչած ենք նաեւ «Հայասպանութիւն»:

Հայերէնի մէջ Յեղասպանութեան հետ առնչուած այս քանի մը բառերէն զատ, կարելի է ուրիշ բառեր ալ գտնել: Չանոնք մեր ուշիմ ընթերցողներուն ուշադրութեան կը յանձնենք:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

¹ Տե՛ս՝ «Բառերուն Միւս Երեսը», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԳ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1993, էջ 11-27. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Բ)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԴ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1994, էջ 11-27. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Գ)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԵ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1995, էջ 13-48. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Դ)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԶ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1996, էջ 289-336. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Ե)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԷ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1997, էջ 331-373. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Զ)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԸ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1998, էջ 153-194. նաեւ՝ «Բառերուն Միւս Երեսը (Է)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԺԹ., Պէյրութ, [Տպ. Գրիգոր Անթունեան], 1999, էջ 171-195:

THE OTHER SIDE OF THE WORDS
WORDS DENOTING MASSACRES ETC.
(SUMMARY)

FATHER ANTRANIK GRANIAN

In previous volumes of the *Haigazian Armenological Review* (Volumes 13 to 18), the author has already put in the limelight sets of Armenian words and explained their meanings, their connotation and their nuances in expressions.

In this article the author highlights a number of Armenian words related to the Armenian Genocide. These are:

1. Aksor/Aksorel - exile, to exile.
2. Antjitel – to detach the body from the head.
3. Bnadjendjum – to eliminate from its roots.
4. Yeghern/yeghernagan – agony, anguish, lament/lamentable, song of mourning, catastrophe, crime.
5. Kotoratz/kotor – massacre, shred, crumble
6. Nakhtjir – prey, the massacre of animals while hunting.
7. Shkotak – to cut into pieces the body of a guilty person, to exile to a distant country.
8. Djard/djardel – slaughter, total annihilation
9. Span/spand/spananel – to throw down, to topple, to kill
10. Vtarandi/vtarel/otarel – to alienate, exile someone from his/her native country
11. Tseghaspanutyun/tsegh – killing of a race, race.

The author examines the above-mentioned words, examines their roots, checks whether they have been borrowed from other languages, and analyses the evolution of their meaning, and lists words constructed from them.